

SOBRE L'ANÀLISI DE LA DOMINACIÓ COLONIAL *

per ENRIQUE TANDETER

¿És possible una teoria de la dominació colonial durant l'època de l'acumulació originària europea? La mateixa formulació d'aquesta pregunta assenjala el lloc d'una problemàtica a penes definida pel que fa als seus límits i implicacions. El curiós és que aquest lloc ha estat ocupat no solament per múltiples monografies i treballs centrats en casos particulars, sinó també per una abundosa discussió d'abast teòric que és coneguda sota el títol de «feudalisme o capitalisme a l'Amèrica llatina».

Es tracta, doncs, d'un espai en molts sentits superpoblat més que no pas inexplorat. Però la suma d'aportacions parcials, tant les de caràcter descriptiu com les de pretensió sistemàtica, ha sorgit al llarg dels anys com a resposta a preguntes que ben poca cosa o res tenen a veure amb la que ara ens plantejem. Sense pretendre d'enumerar aquelles interrogacions, podem, tanmateix, afirmar que si més no hi ha un element comú a totes elles, *per absència*: la dominació colonial com a fet global, o, dit d'una altra manera, no exactament sinònima, l'especificitat de la refracció de les categories emprades per a explicar qualsevol societat quan les apliquem a formacions colonials. Lluny de pretendre explicar exhaustivament les raons d'aquesta absència, creiem que pot ser útil de caracteritzar dos nuclis problemàtics que articulen dificultats i obstacles a l'hora de plantejar-nos la pregunta inicial.

Partim de la comprovació que els *Studies in the development of capitalism* de Maurice Dobb,¹ així com la ja clàssica discussió que aquests van suscitar en la dècada de 1950,² han ignorat d'una manera sorprenent el fet colonial, i Amèrica en particular. L'article de Pierre Vilar sobre *Problems of the formation of capitalism*³ n'és una excepció importantíssima

* Traducció del castellà per Alfred Sargatal.

1. M. DOBB, *Studies in the development of capitalism*, Routledge and Kegan Paul, Londres, 1946; traducció castellana: *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo*, Buenos Aires, Siglo XXI, 1971.

2. *La transición del feudalismo al capitalismo*, Madrid, Ciencia Nueva, 1967.

3. Pierre VILAR, *Problems of the formation of capitalism*, a «Past and Present», núm. 10 (novembre de 1956), pp. 15-38; versió castellana ampliada, amb el títol «El problema de la formació del capitalismo», a *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona, Ariel, 1974², pp. 106-134.

que compleix aquests dies vint anys d'unicitat. El que s'ha constituït, en aquest aspecte, en veritable obstacle és la repetició ritual, sovint en nota a peu de plana, de citacions de Marx tretes únicament del capítol sobre l'acumulació originària del volum I d'*El Capital*, i dels capítols sobre el capital comercial del volum III. Historiadors i assagistes llatinoamericans han reaccionat enfront d'aquest buit amb una mena de reivindicació quantitativa, adduint les xifres milionàries de l'aportació del Nou Món a l'acumulació europea, sense contribuir a la conceptualització del fenomen colonial de l'època mercantilista.

La historiografia europea ha elaborat en molts casos descripcions detallades de mecanismes econòmics colonials, però les interpretacions dels seus autors s'han vist voluntàriament restringides per motius ideològics. Valguí com a exemple un admirable comentari de Pierre Chaunu, a qui un admirador acaba de criticar pel seu «patriotisme occidental» cada vegada més exacerbat. A la pàgina 59 del volum VII (gràfics) de la seva monumental *Séville et l'Atlantique (1504-1650)*,⁴ resumeix els desnivells en valor entre les trameses d'Europa a Amèrica i les devolucions, sempre superiors. A la pàgina 57, un breu comentari en condensa la interpretació de l'autor, segons el qual aquesta distorsió, l'«intercanvi desigual» de l'època mercantilista, «tradueix la fantàstica plusvàlua de les mercaderies europees a Amèrica. El desnivell constitueix el motor de l'eixelebrada empresa. Alguns precipitats parlaran, sense mirar gaire prim, d'«explotació colonial». Dissortadament, no és pas la precipitació el que sembla caracteritzar els estudiosos de la realitat colonial americana, i els esmenats gràfics i el detall de les seves dades de base esperen encara ser utilitzats en el context d'estudis teòrics de la dominació colonial.

L'existència d'una teoria de l'imperialisme aplicable a l'expansió dels països centrals d'ençà de 1873 ha facilitat, per bé que no pas resolt, l'estudi de les formacions socials dependents. Els cent anys anteriors a aquesta data corresponen a una etapa diferenciada del mercat mundial capitalista, però només en els darrers anys han convergit assenyalaments que tendeixen a fer ressaltar el buit teòric per a l'estudi de la dependència en aquest període. Així, el cèlebre article de Gallagher i Robinson sobre l'«imperialisme del lliurecanvi»,⁵ amb l'objectiu explícit de negar validesa a la teoria marxista de l'imperialisme, ha servit per a generar una positiva discussió que permetria precisament de formular les bases d'una teoria de l'expansió mercantil i financera capitalista preimperialista.⁶

4. GUY ARBELLOT, JACQUES BERTIN, HUGUETTE i PIERRE CHAUNU, *Séville et l'Atlantique (1504-1650)*, vol. VII: *Construction graphique*, París, SEVPEN, 1957.

5. J. GALLAGHER i R. ROBINSON, *The imperialism of free trade*, a «Economic History Review», 2.ª sèrie, VI, núm. 1 (març de 1953).

6. B. SEMMEL, *The rise of free trade imperialism. Classical political economy. The empire of free trade and imperialism, 1750-1850*, Londres, Cambridge University Press, 1970; P. HARNETTY, *Imperialism and free trade: Lancashire and India in the mid-nineteenth century*, Manchester, Manchester University Press, 1972.

Però, quant als segles XVI, XVII i XVIII, el panorama és encara molt confús. L'estatut teòric de l'expansió d'un conjunt de societats que travessen, elles mateixes, una prolongada transició, és un objecte multiforme que defuig la conceptualització. La generalització, a nivell mundial, de relacions de comerç i domini característiques del pre-capitalisme (la no equivalència de la circulació destacada per Emilio Sereni)⁷ presenta la contradictòria situació de no ser pròpia d'un mercat mundial capitalista, encara que en constitueixi un element fonamental en la genealogia.

És en aquest marc on cal analitzar les diverses etapes per les quals ha passat la discussió sobre feudalisme i capitalisme a l'Amèrica llatina, que han deixat successius balanços crítics i programàtics d'escassa implantació posterior. Una primera etapa es va caracteritzar per la comunitat de categories circulacionistes entre les posicions enfrontades.⁸ El caràcter d'«obertes» o «tancades» atribuït a les societats colonials, és a dir, la seva major o menor integració a les formes generalitzades de circulació de mercaderies a nivell transatlàntic, era el criteri principal que hom tenia en compte a l'hora de classificar-les com a capitalistes o feudals. Aquestes posicions tenien un evident lligam amb posicions polítiques i programes transformadors diferenciats. El caràcter del «retard» depenia, doncs, del predomini del feudalisme o del grau insuficient del desenvolupament del capitalisme, però totes dues postures compartien un esquema evolucionista en el qual la discussió es reduïa al diagnòstic que situava les societats americanes colonials en diferents graons de la mateixa escala.

L'obra d'André Gunder Frank⁹ va marcar un nou nivell de la discussió. S'adscribia clarament, fins i tot d'una manera extremista, a una de les posicions preexistents. Per ell, el segle XVI no significava pas el començament de la «biografia» del capital en el món, sinó la constitució aconseguida d'un mercat mundial capitalista. Amèrica, en aquest context, no n'era sinó la criatura, i, per tant, capitalista des de la seva naixença. Un mèrit de Frank, no prou sovint ressaltat, és la incorporació plena de les categories de metròpoli i de satèl·lit, tant en les relacions del bloc colonial amb Europa com en les interregionals americanes. Per altra banda, l'obra de Paul A. Baran¹⁰ li va proporcionar un instrument, el concepte d'«excedent», que Frank va fer servir per a esbossar una conceptualitza-

7. Emilio SERENI, *Los problemas teóricos y metodológicos*, a «Agricultura y desarrollo del capitalismo», Madrid, Alberto Corazón, 1974, pp. 43-111.

8. R. PUIGGRÓS, *De la colonia a la revolución*. Buenos Aires, AIAPE, 1940; S. BAGÚ, *Economía de la sociedad colonial. Ensayo de historia comparada de América latina*, Buenos Aires, El Ateneo, 1949.

9. A. G. FRANK, *Capitalism and underdevelopment in Latin America*, Nova York, Monthly Review Press, 1967; traducció castellana: *Capitalismo y subdesarrollo en América latina*, Buenos Aires, Signos, 1970.

10. Paul A. BARAN, *Excedente económico e irracionalidad capitalista*, Cuadernos de Pasado y Presente, núm. 3, Còrdova (Argentina), 1968; *The political economy of growth*, Nova York, Monthly Review Press, 1957 (traducció castellana: *La economía política del crecimiento*, Mèxic, FCE, 1959).

ció de l'explotació colonial. Tot això sense sortir de l'escala evolucionista, sinó donant-li fins i tot una nova legitimació pel fet de postular un joc successiu de fases d'intensificació i debilitament de les relacions entre les metròpolis europees i les colònies, que ell va identificar amb cicles de menor o major desenvolupament en aquestes últimes. La suggerent idea d'una dependència subdesenvolupant es mantindrà així en un únic pla qualitatiu, en el qual la definició inalterada de les formacions socials admetia subgraons mitjançant els quals s'avançava o reculava segons les conjuntures.

Les dues etapes esbossades fins aquí se situen en el que un autor va anomenar nivell «pre-Dobb». Evidentment, l'obra clàssica citada de l'economista anglès va representar una fita important per a l'estudi de les societats europees pel fet de restaurar, en termes enriquits per prop de cent anys d'investigació, la «primacia de la producció» postulada per Marx. Ara bé: ¿com inserir-se, en el cas americà, en aquest retorn a Marx preconitzat per Dobb i només implementat per ell en el cas de l'Europa occidental, particularment en relació a Anglaterra? Potser no seria ociós de recordar en aquest moment que la primera edició anglesa dels *Studies* data de 1946, mentre que la primera versió castellana és només de 1971 (coetània de la primera traducció francesa), per bé que, paradoxalment, la polèmica que el llibre va aixecar a Europa i als Estats Units va ser traduïda a Espanya cap a la meitat de la dècada de 1960. Amb aquestes indicacions cronològico-editorials volem apuntar alhora el caràcter tardà i peculiar del pas del nivell «pre-Dobb» a un altre de «post-Dobb» en la historiografia sobre temes colonials hispanoamericans, ja que, encara que la frontera pot ser datada amb els demolidors articles de Carlos Sempat Assadourian¹¹ i Ernesto Laclau¹² criticant a A. G. Frank, el costat d'aquí d'aquest límit suscita reflexions crítiques i *autocrítiques* no gaire optimistes.

Dobb va semblar ser una clau absoluta per a l'anàlisi de les nostres societats, la qual cosa implicava, de fet, dir d'una manera més o menys vergonyant que calia rellegir els clàssics. Però heus aquí que aquesta lectura va ser empesa per una altra tendència. En efecte: per raons difícils d'analitzar, l'obra d'Althusser i el seu grup va aparèixer com a filtre ineludible d'aquella. Així, el treball de Balibar inclòs a *Lire «Le Capital»*¹³ va ser la «grille» per a lectures més aviat somes de Dobb i Marx, que, mal-

11. CARLOS SEMPAT ASSADOURIAN, *Modos de producción. Capitalismo y subdesarrollo en América latina* a «Cuadernos de la Realidad Nacional» (març de 1971), CEREN, Universidad Católica de Chile, Santiago de Xile; reproduït també al volum col·lectiu de C. S. ASSADOURIAN et al., eds., *Modos de producción en América latina*, Còrdova (Argentina), Cuadernos de Pasado y Presente, 1973, pp. 47-81.

12. ERNESTO LACLAU, *Feudalism and capitalism in Latin America*, a «New Left Review», núm. 67 (maig-juny de 1971), pp. 19-38; existeixen diverses versions d'aquest article, una de les quals es troba al volum d'ASSADOURIAN et al., eds., *op. cit.*, pp. 23-46.

13. L. ALTHUSER i E. BALIBAR, *Lire «Le Capital»*, París, Maspero, 1967-1968; traducció castellana: *Para leer «El capital»*, Mèxic, Siglo XXI, 1969.

grat tot, van donar lloc a una efectiva renovació de la investigació històrica colonial.

Però aquesta renovació va representar també un empobriment, la raó fonamental del qual és inherent al sentit mateix de la reinterpretació althusseriana del marxisme. Només cal, en aquest context, esmentar la precisa autocrítica de Balibar (1973) sobre un punt bàsic.¹⁴ Així, el 1967-1968 (versió castellana de 1969) Balibar no hauria entès que «No hi ha dialèctica històrica real que no sigui el procés de transformació de cada "formació social" concreta», és a dir, que «les "formacions socials" no són simplement el lloc (o el medi) "concret" en el qual es "realitzaria" una dialèctica general abstracta» i que aquestes formacions «són en realitat l'únic objecte que es transforma, perquè és l'únic que implica realment una història de les lluites de classes». L'equívoc de 1967-1968 es resumia, doncs, en el fet que, «En comptes de tractar-se de les formacions socials, es tracta [...] només dels modes de producció, és a dir, d'una generalitat encara "abstracta", respecte als quals, a la pràctica, les formacions socials no apareixeran sinó com la "realització" particular i concreta». Enfront d'aquest error, avui, sempre segons el mateix Balibar, «cal comprendre que no és el mode de producció (o el seu desenvolupament) el que "reproduceix" la formació social i n'engendra d'alguna manera la història, sinó que, tot al contrari, és la història de la formació social la que reproduceix (o no) el mode de producció en què recolza, i és la que n'explica el desenvolupament i les transformacions»; la història de la formació social no seria altra cosa que «la història de les diferents lluites de classes que s'hi formen, i de la seva "resultant" en les conjuntures històriques successives».

Va ser precisament aquest equívoc central del treball de Balibar, acollit amb tant d'entusiasme a l'Amèrica llatina, el que va posar els fonaments a un lustre de recerca dels «modes de producció a l'Amèrica llatina». En aquests anys, la taxonomia va predominar sobre la història. Enfront de dues etapes anteriors d'una polèmica que havien tingut l'indubtable mèrit d'encarar concepcions diferents en relació a les *formacions socials americanes*, la frontera crítica que hem marcat amb els articles de Laclau i Assadourian va donar pas a un replegament en estudis empírico-classificatoris que pretenien ser teòrics. El seu balanç en dades concretes relatives a les més diverses relacions de producció que, durant aquell període, van coexistir articuladament (és a dir, en «combat») és sens dubte important. (Paradoxalment, aquest lustre va coincidir amb un interessant renovellament, en el mateix sentit, d'estudis d'origen anglosaxó sobre l'Amèrica hispànica, els quals, sense cap mena de pretensió teòrica, varen aportar els seus propis munts d'informació en una proporció altament significativa.)¹⁵

14. E. BALIBAR, *Sur la dialectique historique*, a «La Pensée», núm. 170 (agost de 1973).

15. Per al cas de Mèxic, podem esmentar, entre d'altres, D. A. BRADING, *Miners and*

Ara bé: quin va ser el balanç teòric d'aquelles investigacions? El cas de Ciro Flamarion Santana Cardoso és il·lustratiu. La seva tesi sobre la Guaiana francesa¹⁶ evidencia una aguda percepció del «fet colonial» com a realitat ignorada en totes les seves implicacions en les dues primeres etapes de la discussió sobre les societats americanes; però, pel fet de fer servir la categoria de «mode de producció» amb les limitacions indicades respecte al tractament original del grup althusserià, se li va frustrar la intenció inicial. Així, el «fet colonial», sens dubte *dominant*, és *replegat* per Santana Cardoso al nivell dels modes de producció. Fidel a la taxonomia althusseriana, es proposa de fonamentar amb una classificació de trets diferencials el caràcter específicament colonial dels modes de producció a l'Amèrica llatina. En el cas que examina amb el màxim de detall, el de l'esclavisme «colonial», les variants posades en relleu respecte al mode de producció esclavista no colonial són prou secundàries com per a deixar-nos bocabadats.¹⁷ L'especificitat de la dominació colonial és obstinadament buscada en un terreny teòric inadequat, amb el resultat paradoxal de rebaixar l'estatut teòric i eliminar bona part de la força explicativa de la categoria emprada, pel fet de conceptualitzar com a modes de producció diferenciats una infinitat de variants empíriques menors. I aquest és un cas extrem, ja que la importantíssima tesi de Santana Cardoso brinda tots els elements per a començar a pensar el problema al seu nivell adequat, és a dir, el del caràcter colonial de la formació social. En altres casos, l'anàlisi històrica és molt menys valuosa, i l'afany taxonòmic molt més gran. Així, quan s'entreveu l'absència de la categoria de «formació econòmico-social» i de la seva definició, s'arriba a negar la possibilitat mateixa de la seva aplicació al cas americà colonial...

No volem en aquest breu comentari afegir cap mena d'etiqueta a la ja llarga llista originada en un lustre d'entusiasme nominalista. Ens acontentarem amb recordar la rica proposta del xilè Jaime Torres,¹⁸ de treballar en l'elaboració del concepte d'«explotació colonial» com a clau per a produir els conceptes propis de les formacions socials colonials americanes de l'època de l'acumulació originària. Pierre Vilar, precisament en

merchants in Bourbon Mexico, 1763-1810, Londres, Cambridge University Press, 1971 (traducció castellana: Madrid, FCE, 1975); B. R. HAMMET, *Politics and trade in southern Mexico, 1750-1821*, Londres, Cambridge University Press, 1971; P. J. BAKEWELL, *Silver mining and society in colonial Mexico, Zacatecas 1546-1700*, Londres, Cambridge University Press, 1971; W. B. TAYLOR, *Landlord and peasant in colonial Oaxaca*, Standford, Standford University Press, 1972.

16. Ciro FLAMARION S. CARDOSO, *La Guyane Française (1715-1817). Aspects économiques et sociaux. Contribution à l'étude des sociétés esclavagistes d'Amérique*, París, IHEAL i Universitat de París, X, 1971 (tesi mecanografiada). El capítol X és publicat, amb el títol «El modo de producció esclavista colonial en Amèrica», a ASSADOURIAN et al., eds., *op. cit.*, pp. 139-242.

17. ASSADOURIAN et al., eds., *op. cit.*, p. 224.

18. C. F. S. CARDOSO, *Hacia un concepto de formación social colonial*, Santiago de Xile, CESO, s. d. (ciclostilat).

una polèmica amb Althusser, es preguntava: «¿No caldria potser construir per a cada "formació" l'objecte teòric corresponent? Així es fa en química [...]».¹⁹ I no cal dir que s'imposa en història colonial hispano-americana. Només així podrem resoldre l'aparentment irresoluble paradoxa del «bloc en el poder», rendístico-intermediari (*encomenderos* o propietaris absentistes, comerciants, funcionaris, eclesiàstics), la imposició dominant del qual enfront d'«empresaris» i treballadors, blancs pobres i comunitats indígenes, esclaus, amos d'esclaus i artesans, és, com ha assenyalat Juan Carlos Garavaglia,²⁰ un punt clau. Construir aquest objecte teòric implicarà donar compte de l'articulació de relacions de producció diverses, de les aliances i lluites dels seus diferents sectors, i fer compatible la «primàcia de la producció» (l'americana, la de la metròpoli ibèrica intermediària, la del nucli de l'Europa nord-occidental en trànsit cap al capitalisme) amb l'esfera de la circulació, d'homes i de béns, lloc propi de tota articulació.²¹

És en aquest punt on cal esbossar el segon nucli problemàtic que dificulta aquest camí. Es tracta de les ideologitzacions a favor i en contra de la «llegenda negra». No ens referim pas específicament a l'elaboració d'aquesta tradició per part dels competidors colonials d'Espanya, sinó a les seves conseqüències en historiadors del moment present. D'una banda, investigadors hispanòfils s'entossudeixen a postular judicis de valor positius globalitzadors sobre «l'acció d'Espanya a Amèrica» i, per aconseguir-ho, deformen els treballs historiogràfics amb categories tributàries del seu afany panegirista. D'aquesta manera es desenrotlla la nefasta polèmica que nega el caràcter de colònies a les Índies sota la dominació espanyola. Els científics socials en general, i molts historiadors en particular, somriuran davant l'afirmació que aquesta polèmica constitueix un obstacle epistemològic en el procés d'elaboració d'una teoria «seriosa». Efectivament: l'aparença indica que aquesta discussió juricista és directament ignorada per la majoria dels historiadors, economistes, etc. Però, a pesar d'això, penso que els elements subjacents a aquesta discussió actuen d'una manera efectiva en el nostre camp. No n'hi ha pas prou amb fer servir l'adjectiu *colonial* i les seves variants per a prendre en compte, *de fet*, la realitat de la dominació hispànica i les seves conseqüències. La debilitat de les connotacions teòriques i descriptives d'aquest ús esdevé evident en extrems molt diversos. ¿Quants dels que se serveixen despreocupadament de l'adjectiu en qüestió parteixen de l'afirmació de la

19. Pierre VILAR, *Histoire marxiste, histoire en construction. Essai de dialogue avec Althusser*, a «Annales», núm. 28 (1973), pp. 165-198; traducció castellana: *Marxismo e historia. Polémica con Althusser*, Buenos Aires, Praxis, 1974 (la citació correspon a la p. 66 d'aquesta versió).

20. J. C. GARAVAGLIA, «Introducció» a ASSADOURIAN et al., eds., *op. cit.*, pp. 14-15.

21. P.-P. REY, *Les alliances de classes*, París, Maspéro, 1973; *Colonialisme, néo-colonialisme et transition au capitalisme. Exemple de la «Comilog» au Congo-Brazzaville*, París, Maspéro, 1971.

independència prèvia dels pobles americans davant el fet de la conquesta? ¿Quants treballs analitzen aquesta conquesta en termes d'«invasió europea» i de consegüent «pèrdua de la independència»?

L'escola i els seus manuals són un dels aspectes més curiosos d'aquesta qüestió a Hispanoamèrica. La ideologia liberal del dinou era clarament antiespanyola, fins al punt de ser una mera prolongació de la «llegenda negra», però les seves idees sofreixen una invisible refracció en passar al terreny pedagògic. Allà, el que en els teòrics dominants era condemna uniforme de l'espanyol, com a poble, com a raça i com a exponent de la religió catòlica, es desdobla didàcticament en dos moments: el de la conquesta, irrupció heroica de la cultura europea en un continent «buit» de civilització, i el de la colònia, com a «època fosca» que explica i justifica, com si fossin la seva reacció adequada, els moviments independentistes. El desdoblament no era pas difícil en els termes mateixos de la «llegenda negra». Cal no oblidar que aquesta és un producte colonial en si mateix, ja que van ser els poders que ansiaven arrabassar a Espanya les seves enormes possessions, i els seus intel·lectuals, els que van divulgar una imatge terrorífica de la irrupció dels espanyols a Amèrica, la unitat de la qual havia de servir com a explicitació del caràcter racial i religiós intrínsecament dolent dels peninsulars enfront de les característiques de les altres nacions colonitzadores. Com que la discussió se centra en els caràcters racials específics, la dominació colonial de *totes* les potències és justificada en els mateixos termes de la condemna a Espanya. D'altra banda, el naixent positivisme, ideologia de l'expansió colonial durant el segle XIX, tendeix a reforçar alhora la idea de la «superioritat» de l'home europeu, com a justificació de tota dominació colonial, i el plantejament de les anàlisis socials en termes racials.

L'efecte de la justificació pedagògica de la conquesta és difícil de sobrevalorar. I, paradoxalment, aquesta tendència sembla accentuar-se amb els anys. Podem, per exemple, assenyalar una recentíssima proposta de renovació pedagògica argentina, que postula els avantatges d'un enfocament comparatiu de fenòmens actuals i pretèrits per tal d'aconseguir una participació activa de l'alumne, amb un consegüent millor profit. El tema escollit per a desenrotllar totes les possibilitats de la innovació proposada en el terreny de la història és precisament el de la conquesta espanyola d'Amèrica, que és comparada amb la conquesta de l'espai! La lògica subjacent hi és massa clara. L'heroisme de l'aventura, del viatge cap a un món desconegut, n'és el fil conductor, i es proposa a l'alumne argentí la seva identificació amb els conqueridors. En conseqüència, el Cosmos i Amèrica són parangonats en un altre sentit: en els planetes que cal explorar hom dubta que hi hagi vida humana; a l'Amèrica conquerida només van trobar-hi «infants eterns». En tots dos casos una cultura superior s'enfronta amb el buit...

Dèiem que aquesta problemàtica significa un obstacle per a una con-

ceptualització global de la dominació colonial, i no ho seria d'una manera tan absoluta si no hagués enxampat en les seves xarxes tants dels seus impugnadors. Efectivament: un «indigenisme» ingenu i romàntic, que es debat impotent enfront de la tasca ciclòpia de reescriure la història des del punt de vista dels vençuts, ha optat per tornar a fer aflorar la «lletlanda negra» amb totes les seves obsoletes implicacions de condemna racial i religiosa explícita, i manca total d'anàlisi dels problemes socials estructurals de tota dominació colonial.

Però ¿serà possible un estudi històric que, sense encarar explícitament l'elaboració teòrica global, ens ofereixi una contribució qualitativa en el difícil camí apuntat? Un llibre, una tesi universitària sevillana (?), una mal dissimulada edició d'autor publicada a Bolívia, ens dóna una rotunda, sorprenent resposta afirmativa.

Charcas 1535-1565. Orígenes históricos de una sociedad colonial, de Josep M. Barnadas,²² és el treball en qüestió. Tota la seva extensió és una prova de la possibilitat d'un enfocament que passa «en diagonal» pels dos grans nuclis problemàtics que hem enunciat superficialment més amunt, i que ens dóna així un exponent d'aquesta *història total* que Vilar definia com la que diu «allò de què depèn el tot, així com allò que depèn de tot».²³

Si se'ns permet de continuar amb la metàfora topològica, direm que la intersecció d'aquesta diagonal amb les problemàtiques enunciades rau, en el cas de Barnadas, en el seu enfocament del problema nacional i colonial. És a dir, les realitats *nacionals* implícites en tota anàlisi d'una societat que és, des del títol i al llarg de totes les 640 pàgines, una societat, una formació social colonial.

Evidentment, la postguerra ha sensibilitzat els pobles del Tercer Món enfront de les diverses formes de colonialisme; però, com ens planyíem més amunt, la ingenuïtat d'alguns «indigenistes» americans els fa defugir el plantejament adequat del problema. Que una aportació fonamental ens arribi precisament d'Espanya, vet aquí quelcom de sorprenent per a nosaltres. No crec aventurar-me en la interpretació si afirmo que la nacionalitat catalana de l'autor ho explica gairebé tot. Una experiència viscuda irromp, així, d'una manera que alguns jutjaran no gaire elegant des d'un punt de vista asèpticament acadèmic, com a element central de la intel·lecció d'una problemàtica. Cal notar que els marcs teòrics generals, a l'hora de donar compte de l'especificitat del fenomen «nació», no són ni de bon tros instruments acabats, i que aquest és un camp ple de dificultats. L'exitosa audàcia de l'intent de Barnadas consisteix, precisament,

22. Centro de Investigación y Promoción del Campesinado, La Paz, 1973.

23. P. VILAR, *Marxismo e historia*, pp. 73-74.

a recórrer «en diagonal» els dos nuclis problemàtics que hem detectat més amunt, amb instruments que en si mateixos no són pas del tot satisfactoris.

La guia que n'explica l'èxit és, sens dubte, l'excel·lent *consciència historiogràfica* de l'autor. Ja Peter Bakewell²⁴ ha expressat la seva sorpresa davant el fet que les llargues 640 pàgines del llibre estan articulades sobre una quantitat molt baixa de *hard facts*. És que Barnadas no cau en cap moment en la mera descripció o comprovació dels fets, i la garantia de la seva coherència rau precisament en l'atenció que concedeix a les interpretacions donades anteriorment dels processos analitzats, així com als *supòsits* que van dur a aquestes conclusions. La història «interna» de cadascun dels temes objecte d'anàlisi historiogràfica ocupa bona part del llibre. La investigació i l'exposició es confonen més d'una vegada, i es destaca, en benefici del lector, el veritable abast de les troballes i les deficiències. Tot treball teòric té la tendència natural a presentar-ne els resultats com a definitius, més enllà de protestes formals sobre allò que queda per investigar. Barnadas és, en canvi, conseqüent en la consciència dels seus resultats: la *problematicitat oberta* és postulada i respectada.

El nucli de la situació colonial és definit com l'«alienació del destí col·lectiu d'un poble que fins aleshores havia produït els seus propis governants» (p. 225). Tres parts articulen aquesta definició a través de diversos enfocaments: l'enfrontament de conquerits i conqueridors, la societat colonial i les seves estructures, i els símptomes de consciència política.

A la primera part, Barnadas se serveix de la important renovació que l'etnohistòria andina ha aportat als nostres estudis en aquests darrers anys.²⁵ Diferint de les tendències actualment generalitzades, si més no com a programa, nega explícitament i radicalment la possibilitat d'una «visió dels vençuts». Aquesta discutible opció dóna lloc, així i tot, a un tractament d'una notable originalitat, en el qual el «xoc» de la conquesta és analitzat a través de la documentació dels vencedors, però per a distorsionar, precisament, les implicacions de l'«alienació del destí col·lectiu» dels vençuts. En aquest procés, les contradiccions en l'acció dels europeus ocupen un lloc particular, i Barnadas restableix el punt de mira adequat quan analitza les «guerres civils» entre pizarristes i almagristes com a *lluites socials* entre espanyols.

La segona part del llibre és, sens dubte, la fonamental. Els quatre subtemes del segon capítol (la *encomienda* i la seva perpetuació; la *mita* minera i les seves polèmiques; les *chàcaras* i els *ianakuna*; conflictes colonials) encobreixen, sota l'encapçalament habitual, tractaments inèdits. La tendència preponderant durant anys en les discussions que hem ressenyat entorn del caràcter de les societats americanes, ha atorgat un lloc de pri-

24. «The Hispanic American Historical Review», LV, núm. 2 (maig de 1975).

25. J. V. MURRA, *Formaciones económicas y políticas del mundo andino*, Lima, Instituto de Estudios Peruanos, 1975.

vilegi a la idea d'una trasplantació d'institucions jurídiques d'Europa a Amèrica, amb una consegüent identitat social entre metròpoli i colònia. Barnadas esbocina les institucions colonials i en mostra la radical diferenciació respecte a diversos antecedents adduïts. Així, per exemple, afirma que

la behetría medieval no basta para entender no sé si la figura legal, pero ciertamente la encomienda indiana real, por la sencilla razón de que los términos en juego eran distintos: toda forma de encomendación medieval hispana (*incommunicatio*, behetría, encomienda...) supone un pacto —por lo menos jurídicamente libre— entre el encomendado y el encomendero; en las Indias coloniales la población encomendada sólo tiene un papel pasivo: *ser encomendada*. Ésta es la nada gloriosa originalidad de la encomienda indiana (p. 220).

En el cas de la *mita* demostra, en canvi, la seva discontinuïtat respecte als tan sovint allegats antecedents arcaics, i constata que aquest lloc comú de la historiografia colonial no és més que una forma no gens velada de justificar l'explotació. Les demostracions de Barnadas no són mai jurídicistes o formals. El tema d'aquest capítol és el de la constitució de les *relacions de producció* característiques de la dominació colonial a Charcas, procés que exclou trasplantacions metropolitanes, ja que aquelles són resultats específics de la intersecció, en un terreny geogràfic donat, dels objectius d'expoliació amb les modalitats de desarticulació dels modes de producció indígenes preexistents. El pas des de les formes variades d'explotació minera inicial a Potosí fins a la institució i reglamentació de la *mita*, sota el virrei Toledo, és, en l'anàlisi de l'autor, un model d'estudi *concret* del naixement de determinades relacions de producció com a resultat de l'enfrontament de la Corona, els *encomenderos* i els funcionaris locals amb interessos diferenciats tot al llarg del procés global de la colonització. Aquestes lluites entre estaments espanyols a la colònia i la metròpoli, com a origen de determinades relacions de producció, són, en la seva anàlisi, una aportació considerable per a la construcció de l'objecte teòric «formació colonial».

El capítol tercer de la segona part («Dinámica económica») exposa les característiques de la inserció de l'àmbit de Charcas en l'organització del conjunt de l'espai peruà segons una perspectiva «metalocèntrica». Potosí és aquí protagonista. Tenim, així, la base material de la disjunció colonial entre producció i dominació:

En su vertiente económica, el modelo colonial se caracteriza por su «apertura» perversora: el hueco, cauce o cordón umbilical metropolitano es pieza esencial del sistema; producción y plusvalía no son factores correlativos dentro de un circuito cerrado, sino simples piezas de una maquinaria exterior a él. Todo ello supone, además de la imposi-

bilidad de caracterizar fielmente una economía colonial por sus meros ingredientes de producción e intercambio, la necesidad intrínseca de apoyar el análisis en un sistema de referencias determinadas por la situación sociopolítica colonial (p. 347).

D'aquestes premisses globalitzadores, Barnadas presta una especial atenció a la «geohistòria». L'espai peruà i les tensions entre Lima i Charcas, amb la doble alternativa eventual d'accés a l'oceà Atlàntic (riu Amazones i riu de la Plata), defineixen una inscripció territorialitzada del bloc en el poder. L'Audiència de Charcas, com a institució i com a conjunt de funcionaris, és objecte d'una anàlisi magistral en la perspectiva apuntada.

No fem pas justícia a la varietat d'enfocaments del llarg treball de Barnadas amb aquestes observacions. Potser la millor manera de resumir la seva aportació sigui repetir que, en el camp superpoblat dels estudis sobre el període hispànic de les societats americanes, Barnadas va veure com a problema a estudiar allò que era negat o afirmat inadequadament: el seu caràcter colonial.